

De juiste aanwending van Hayeks rede

Ewald Engelen

Terwijl grote delen van de wereld brandden en in andere delen de oorlogsdreiging hand over hand toenam, zag men er in Westminster geen been in zich al over ontwerpen voor de naoorlogse economische orde te buigen. De lessen van de succesvolle Britse oorlogseconomie benadrukten immers eenduidig de wenselijkheid van een sterk gereguleerde, gemengde markteconomie waarin het staatsapparaat, middels redistributie en vraagstimulering, een nieuw compromis tussen arbeid en kapitaal zou kunnen afdwingen.

In opdracht van Churchills nationale eenheidsregering deed de liberaal William Beveridge eind 1942 een rapport het licht zien waarin vergaande, politiek-economisch onderbouwde voorstellen werden gedaan voor een voldragen verzorgingsstaat, teneinde korte metten te maken met de "*five giants on the road to reconstruction*", namelijk "*Want, Disease, Ignorance, Squalor and Idleness*", zoals het in het met morele verontwaardiging gekruide voorwoord heette. (1) Op de dag van uitgifte stond een slingerend lint van anderhalve kilometer lengte voor de deuren van de staatsuitgeverij in hartje Londen. In het sterk door oorlogsinspanningen gevoede gemeenschapssentiment van die dagen, gold de uitbouw van de verzorgingsstaat in beveridgiaanse richting als de lakmoesproef bij uitstek van beschaving, gemeenschapszin en onderlinge solidariteit, en dus van patriottisme.

Het was in dit klimaat dat de Oostenrijks/Britse econoom-filosof Friedrich Hayek (1900-1992) het werk aan een uiterst polemisch geschrift ter hand nam, dat 10 maart 1944 in de Londense boekhandels lag onder de titel *The road to serfdom* en dat als (veelzeggende) opdracht had meegekregen: *To the socialists of all parties*. Daarin verdedigde Hayek de destijds weinig gangbare stelling dat staatsinterventie in het economisch verkeer niets anders is dan de eerste schrede op die *slippery-slope* die onherroepelijk naar totalitarisme voert. Met andere woorden, er bestaat geen 'derde weg' tussen marktconcurrentie en totalitaire planning. Correctie van marktuitkomsten door redistributie à la Beveridge vereist hoe dan ook het opleggen van restricties aan de individuele contractvrijheid. Dat betekent dat de staatsmacht de grenzen, haar gesteld door de *Rule of Law* en individuele eigendomsrechten, overschrijdt en de overheid dus het onappetijtelijke schouwtoneel wordt van belanggestuurde handjeklap en andere machinaties. Gegeven de dynamiek van een representatieve meerpartijen-democratie zal dat een sterke stijging van het aandeel van de collectieve sector in het bruto nationaal produkt met zich meebrengen, net zolang tot het individu volledig ten prooi zal zijn gevallen aan ambtelijke willekeur en ondemocratisch cliëntelisme. Ziehier in kort bestek het mechanisme achter 'de weg naar slavernij'. (2)

Hayeks libertaire paradijs laat zich lezen als de exacte omkering van dit perverse pad. Een nachtwakersstaat (3), tezamen met marktallocatie (4) en een juridisch gelijk speelveld (5) garanderen dat de sfeer van private vrijheden zo effectief mogelijk is afgebakend en individuen dus ongehinderd hun specifieke inzichten en vaardigheden kunnen aanwenden om zo, conform Adam Smith's *invisible hand*, de gemeenschap te verrijken met het onverwachte en ongedachte.

Ondanks aanzienlijke ophef vermocht Hayeks polemieken het tij niet te keren. Het beveridgiaanse collectivisme groeide in de naoorlogse jaren uit tot een technocratisch dogma dat door het gehele politieke spectrum werd onderschreven. Op enkele universitaire collega's en een weinig invloedrijk smaldeel in de Britse conservatieve partij na, was Hayek gedurende deze *Golden age of capitalism* dan ook zo goed als gespeend van aandacht en medestanders. In de ogen van het grote publiek (als dat hem al zag staan) en het merendeel van zijn keynesiaans *angehauchte* collega's was hij eerder een obscurantistisch relict met sterk idiosyncratische meningen en opvattingen, dan een intellectuele macht waarmee men moest rekenen.

Dat is inmiddels voorgoed verleden tijd. De jaren zeventig brachten hem zowel *private tutorials* met Margaret Thatcher en andere conservatieve partijbonzen, eredoctoraten aan verschillende Westeuropese en Noordamerikaanse universiteiten, als (in 1974) de Nobelprijs voor de economie. Geholpen door toevallige sociale, economische en politieke ontwikkelingen kreeg hij toch nog onverwacht voet aan de grond bij invloedrijke Britse conservatieven en Amerikaanse republikeinen die op zoek waren naar een wetenschappelijk onderbouwd anti-collectivistisch manifest, en viel hem uiteindelijk ook binnen de economische wetenschap de erkenning ten deel die hem zolang was onthouden.

Sterker nog - onderhand is het radicale en polemische randje dat Hayeks teksten altijd hadden aangekleefd er goeddeels afgesleten en zijn zijn inzichten min of meer gemeengoed geworden. Mede door Hayeks lange adem en scherpe pen is de schijnbaar neutrale, technocratische tegenstelling tussen 'planning' en 'markt' in de loop der tijd opgetuigd met moreel heel wat minder neutrale als die tussen 'dwang' en 'vrijheid', en 'gelijkheid' en 'efficiëntie'. En met succes. 'Maakbaarheid' - van de samenleving, de economie - is uit. De markt - symbool van individuele keuzevrijheid en persoonlijke welvaartsvermeerdering, maar ook van innovatie en onzekerheid - is in.

Niet om het waarom van deze ideologische aardverschuiving is het mij hier te doen; daarover is en wordt al genoeg gezegd en geschreven. Wel gaat het mij om de vraag hoe het mogelijk is dat tegenwoordig, in navolging van Hayek, met een beroep op de markt de mogelijkheid van centrale sturing en maakbaarheid van de hand wordt gewezen, terwijl Hayek zelf voor de fundering hiervan een kentheoretisch inzicht gebruikte dat sterk lijkt op het 'sociaal constructivisme' waarin het positivisme-debat van de jaren vijftig en zestig en het post-kuhniaanse wetenschapsonderzoek is uitgemond, en dat de maakbaarheidsmogelijkheden eerder lijkt te vergroten. (6)

Of preciezer: volgt uit Hayeks kentheoretische premissen wel die institutionele ('vrije' markt) orde die hij in zijn politiek-filosofische geschriften tegen centrale planning en de verschillende varianten van een gemengde economische orde in-

brengt? Een korte reconstructie van Hayeks intellectuele *Werdegang* leert dat zijn kentheoretische positie analytisch gezien weliswaar voorafgaat aan zijn stellingname op het institutionele vlak, maar dat zij feitelijk van latere datum is. Dit opent de mogelijkheid kentheoretische argumenten van institutionele conclusies los te koppelen, en de laatste op grond van de eerste te bekritisieren als te zeer verweven met inadequaat gebleken polaire tegenstellingen (*in casu* die tussen staat en markt) die niet alleen karakteristiek zijn voor Hayeks onderliggende sociale theorie maar voor het merendeel van de dominante Angelsaksische politieke filosofie. (7)

Vergelijkend institutioneel onderzoek uit de laatste twee decennia leert dat er empirisch gezien van een grotere institutionele diversiteit sprake is dan Hayek en anderen doen voorkomen. Tevens leert dit *New Institutionalism* binnen de sociale wetenschappen dat het theoretisch nulpunt steevast verkeerd is gekozen. Wat Hayek 'spontane orde' noemt - 'vrije' marktallocatie op basis van ongelimiteerde, 'absolute' eigendomsrechten - is feitelijk net zo zeer het produkt van (staats-) interventie als de verzorgingsstaat. Dat er op het vlak van menselijke interactie en sociale coördinatie geen 'natuurlijke' orde bestaat, is het belangrijkste en filosofisch ook meest relevante inzicht dat voornoemde onderzoekingen hebben opgeleverd. 'Rechts' *maakt* net zo goed als 'links'. De termen 'liberalisering', 'deregulering', 'terugtrekken' en cetera verhullen een sociaal-economisch beleid dat *de facto* net zo centralistisch en activistisch is als het door neoliberalen zo verfoeide keynesiaans interventionisme van de jaren vijftig en zestig. (8)

Calculatie

In Hayeks levenslange discussie met het socialisme kunnen drie etappes worden onderscheiden. De eerste etappe valt samen met het zogenaamde 'calculatie-debat' dat in de jaren twintig in Midden-Europa woedde. (9) Prominente deelnemers waren naast Hayek zelf, Hayeks leermeester Ludwig von Mises, de latere Duitse minister van Buitenlandse Zaken Walter Rathenau, Joseph Schumpeter, de bekende neopositivist Otto Neurath en Karl Polanyi. Hayek introduceerde dit debat in 1935 in de Engelstalige wereld met de bundel *Collectivist economic planning*. (10) Deze anthologie markeerde tevens het begin van de tweede etappe, van pakweg 1936 tot circa 1944. Dit eveneens vrij technische debat beperkte zich tot de Engelssprekende economiegemeenschap. Belangrijkste protagonisten waren Lange, Dickinson en Lerner. Hayeks eigen bijdrage verscheen in 1940. (11) Daarna liet Hayek het 'calculatie-debat' voor wat het was; belangrijkere zaken dienden zich aan. Hayeks polemiek met het nationaal-socialistische en stalinistische totalitarisme kondigde de derde etappe aan. Hiertoe moet dus het merendeel van zijn politiek-filosofische geschriften gerekend worden, te beginnen met *The road to serfdom* en eindigend in 1988 met *The fatal conceit*. (12)

Dit is niet slechts een chronologische volgorde. Ook inhoudelijk valt Hayeks kritiek op maakbaarheid, planning en collectivisme uiteen in fasen. In eerste instantie schurkte Hayeks kritiek nog erg dicht tegen het economische vertoog aan, waarin het 'calculatie-debat' nu eenmaal werd gevoerd. Omdat centrale planning een sociale welvaartsfunctie (13) vooronderstelt, terwijl individuele welvaartsfuncties per definitie onvergelijkbaar want subjectief zijn, zal subsumptie van deze indivi-

dule welvaartsfuncties onder de sociale welvaartsfunctie onherroepelijk met dwang gepaard gaan. ‘Vrijwillige’ overeenstemming over collectieve beleidsdoelstellingen is principieel onmogelijk. In Hayeks woorden:

“Sociale welvaart hangt, net als individueel geluk, van een onwaarschijnlijk groot aantal factoren af. Zij kan dus niet beschouwd worden als een enkelvoudig doel, maar slechts als een hiërarchie van doelen; een uitputtende lexicografische opsomming van waarden waarin alle wensen, eisen en behoeften van ieder betrokken individu zijn verdisconteerd [...] Dit vooronderstelt, kortom, het bestaan van een ethische code waarin alle menselijke waarden hun geëigende plaats hebben [...] Het punt is echter dat zo’n code niet kan bestaan.” (14)

Tot dezelfde ‘economische fase’ behoort de stelling dat een centrale overheid weliswaar in principe in staat is de ‘miljoenen mathematische vergelijkingen’ op te lossen die de planmatige allocatie van productie- en consumptie-goederen volgens de neoklassieke evenwichtstheorie met zich meebrengt, maar dat dit in de praktijk zo’n exorbitant calculerend vermogen vereist dat het voor onuitvoerbaar mag worden gehouden. (15)

Alwetendheid

Het is echter vooral de tweede fase in Hayeks anti-planningsargumentatie, die hier van belang is. Het ligt in de rede dat iemand die sterk de nadruk legt op individuele verschillen aan de ene kant en de cognitieve vereisten van centrale planning aan de andere, ten lange leste terecht komt bij de vraag wat menselijke kennis nu eigenlijk is en welke soorten kennis onderscheiden kunnen worden. De kentheoretische positie die met terugwerkende kracht gemakkelijk in Hayeks eerdere, meer ‘economische’ argumenten ontwaard kan worden, wordt in deze tweede fase door Hayek voor het eerst geëxpliciteerd en vervolgens tot uitgangspunt gemaakt van het politiek-filosofische bouwwerk dat hij beginnend met *The road to serfdom* zal optrekken.

Het ‘calculatie-debat’ van de jaren twintig en dertig werd, zoals gezegd, in termen van de walrasiaanse algemene evenwichtstheorie gevoerd. (16) Deze uiterst ingenuze mathematische theorie van allocatieve efficiëntie wordt gekenmerkt door een institutionele onbestemdheid die recht evenredig is aan haar abstractieniveau. Omdat het bepalende inzicht van marktevenwicht (geen overtollig aanbod, geen onbevredigde vraag) sterk leunt op de aanwezigheid van een verder nauwelijks geproblematiseerde ‘veilingmeester’ die het proces van loven en bieden representeert, scheen het ideaal van allocatieve efficiëntie destijds tevens realiseerbaar door introductie van ‘virtuele’ of ‘alsof’-markten, tenminste zo beweerden in het voetspoor van Oscar Lange walrasiaanse markt-socialisten. Beide ordeningen, zo kan met behulp van de algemene evenwichtstheorie bewezen worden, kennen Pareto-efficiënte evenwichtspunten, dat wil zeggen: marktuitskomsten die niet verbeterd kunnen worden zonder dat tenminste één persoon er op achteruit gaat. Het probleem is echter - en Hayek maakt er veel werk van om dit aannemelijk te maken - dat dit alleen het geval kan zijn wanneer de actoren alwetend zijn, ongeacht of het nu gaat

om een planeconomische *setting* of om een markteconomische:

“De vooronderstelling van de perfecte markt wil niets anders zeggen dan dat alle actoren, ook al worden ze niet voorgesteld als alwetend in strikte zin, tenminste weet hebben van al datgene wat relevant is voor hun aan- of verkoopbeslissingen. Het lijkt er dus op dat van achter onze rug homo economicus, die wij met gebed en vasten dachten te hebben uitgedreven, weer komt opdoemen, ditmaal in de vorm van een pseudo-alwetend individu. De propositie dat actoren, wanneer zij alles weten, onderling in evenwicht zijn, is correct eenvoudigweg omdat dat onze definitie van evenwicht is.” (17)

Alwetendheid, aldus Hayek, staat echter haaks op handel en competitie; “Adverteren, onderbieden en innoveren zijn per definitie uitgesloten - ‘perfecte’ competitie impliceert inderdaad de afwezigheid van iedere competitieve activiteit.” (18) Volgens Hayek is dit inherent aan het statische karakter van de algemene evenwichtstheorie; competitie - een dynamisch proces - wordt bevroren en daarmee weggedacht. Het probleem hoe bewezen kan worden dat een empirische marktordening tot efficiënte allocatie en individuele behoeftenbevrediging leidt, wordt hiermee niet opgelost, integendeel, van een probleem is hoegenaamd geen sprake meer. Als alle vereiste kennis op voorhand beschikbaar is, zijn markten feitelijk overbodig.

De motor achter empirische competitieprocessen kan volgens Hayek niets anders zijn dan individuele informatieverschillen. Niet alleen is informatie, conform zijn methodologisch individualisme, opgebouwd uit data die het produkt zijn van de interactie van het individu met zijn of haar omgeving en dus uit de aard der zaak decentraal, informatie is ook nog eens goeddeels ongearticuleerd, niet-discursief of *tacit*, om met Michael Polanyi te spreken. Dit betekent dat een substantieel deel van onze kennis niet probleemloos bewerkt en doorgegeven kan worden. Kennis is niet slechts specifiek in de zin van kennis van specifieke objecten, maar ook uniek in de zin van relevant voor een bepaald individu in een specifieke situatie.

Kennis en markt

De derde fase van Hayeks anti-planningsargument wordt, zoals gezegd, gevormd door de politiek-filosofische uitwerking van dit epistemologische inzicht. In *The road to serfdom* is Hayek daar nog vrij spaarzaam mee. De staat, zo heet het daar, moet zich beperken tot het afkondigen en handhaven van algemene regels (*Rule of Law*), om individuen naar eigen goeddunken te kunnen laten reageren op lokale mogelijkheden en beperkingen. Dat vereist immers kennis die zowel specifiek als uniek is, en daarover kunnen alleen individuen beschikken; “alleen de betrokken individuen kennen de omstandigheden en zijn in staat daar hun gedrag aan aan te passen.” (19)

In *The constitution of liberty* uit 1960 werkt Hayek dit kentheoretische inzicht verder uit. Tevens vult hij de polemische consequenties ervan voor wat nu ‘rationalistische maatschappijconcepties’ zijn gaan heten en voor de maakbaarheidsgedachte van de keynesiaanse interventiestaat, nader in. Volgens Hayek impliceert dit inzicht namelijk juist een sterk decentrale institutionele ordening die in zijn optiek

alleen maar kan bestaan uit een 'vrije' marktorde, slechts gereguleerd door de *Rule of Law* en ondeelbare, onbeperkt overdraagbare individuele eigendomsrechten.

Drie kentheoretisch gefundeerde argumenten tegen maakbaarheid geeft Hayek in *The constitution of liberty*. Ten eerste is de sociale werkelijkheid niet simpelweg het produkt van individuele wilsbesluiten, zoals Hayek de Franse verlichtingstak in de schoenen schuift, of, om Bertrand de Jouvenels karakterisering ervan te citeren: "*Savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir*", oftewel: kennen om te kunnen. Integendeel, aldus Hayek, het menselijk kenvermogen moet juist begrepen worden als een perceptie- en conceptualiseringssysteem dat zich continu aanpast aan de wijzigingen in de sociale werkelijkheid die zelf weer het veelal ongeïntendeerde effect zijn van individuele handelingen;

"De mens legt niet simpelweg aan de objectieve werkelijkheid een patroon op dat zijn eigen rede geproduceerd heeft. Zijn rede is zelf een systeem dat constant verandert als gevolg van zijn pogingen zich aan te passen aan zijn omgeving." (20)

Ten tweede wijst Hayek op de principiële openheid van de toekomst; "De rede kent niet haar eigen progressie" (21), waaruit volgens Hayek volgt dat de institutionele ordening van dien aard zal moeten zijn dat altijd ruimte is voor het onverwachte en ongedachte;

"Hoewel we natuurlijk altijd moeten trachten onze doelen te verwerkelijken, dienen we tevens altijd voldoende ruimte te laten voor nieuwe ervaringen en onverwachte gebeurtenissen om daaraan niet alleen de wijze van verwerkelijking maar in sommige gevallen zelfs de keuze van deze doeleinden zelf te laten afhangen." (22)

En ten derde benadrukt Hayek dat slechts een zeer gering gedeelte van de totale beschikbare kennis bewuste kennis, dat wil zeggen propositionele kennis, is. Het merendeel bestaat juist uit *tacit knowledge*, uit kennis die is neergeslagen in gewoontes, tradities, gebruiken, regels en instituties. (23) Ter ontlasting van het principiële gelimiteerde kenvermogen, aldus Hayek, verschuift in de loop van de geschiedenis een steeds groter deel van de menselijke kennis naar het niet-talige domein van gewoontes en tradities; "Hoe meer de mensheid weet hoe kleiner het deel dat de mens nog kan bevatten." (24) Op basis van deze argumenten ontvouwt Hayek vervolgens zijn politiek-filosofisch pleidooi voor de absolute waarde van individuele vrijheid, gedefinieerd als de afwezigheid van dwang.

Erfenis

De vraag is of uit deze kentheoretische premissen wel de institutionele conclusies volgen die Hayek er uit trekt, met andere woorden, volgt de zogenaamde derde etappe van Hayeks *Werdegang* wel logisch uit de eerste twee? Uit Hayeks kentheoretische argumenten lijkt per slot van rekening slechts een pleidooi voor een decentrale institutionele ordening te volgen, niet dat deze ordening de vorm moet aannemen van 'vrije' marktallocatie, een nachtwakersstaat en individuele vrijheidsgaran-

ties in termen van de *Rule of Law* en ondeelbare eigendomsrechten, zoals Hayek meent.

Dit discutabele *parti-pris* doet het vermoeden postvatten dat niet Hayeks kentheoretische rationalisme-kritiek de constante is in zijn werk, maar juist zijn planings-kritiek. Dit vermoeden is niet origineel. Er is al vaker op gewezen dat Hayek pas aldooende zijn kentheoretische premissen en de samenhang ervan met zijn institutionele programma in het vizier kreeg. (25)

In mijn optiek is het is de aloude en (nog altijd) wijd verbreide tegenstelling tussen 'markt' en 'planning' die als het schragende schema van Hayeks bouwwerk gezien moet worden. De kentheoretische en meer algemeen filosofische inzichten die deze tegenstelling en de voorkeur voor decentrale marktallocatie moeten funderen, zijn latere vondsten die heel wel tegen Hayeks eigen politiek-filosofische inzichten ingebracht kunnen worden. Hayeks epistemologische premissen dwingen zijn institutionele conclusies niet af.

Pas in *The fatal conceit*, wel zijn testament genoemd, komt Hayek met een coherente uiteenzetting van de intellectuele, ideehistorische en wetenschapsfilosofische wortels van de tegenstelling tussen 'staat' en 'markt'. Deze tegenstelling valt wat hem betreft samen met een spanning die het Verlichtingsdenken zelf kenmerkt. De Verlichting, zo stelt Hayek terecht, kan niet gereduceerd worden tot de sterk rationalistische en op beheersing gerichte traditie die ten grondslag ligt aan alle moderne politiek-filosofische sturingsutopieën. Het is de *presumption of reason* van deze Franse, door Hayek 'rationalistisch constructivistisch' genoemde verlichtingstak die het in *The fatal conceit* moet ontgelden. Hierbij beroept Hayek zich op het werk van de Schotse verlichters. Hume, Ferguson en Smith stellen de rationalistische eenzijdigheid effectief aan de kaak, aldus Hayek, door een principieel modern, commercieel wereldbeeld te schetsen, waarin juist sentimenten, de beperkingen van de rede, ongeïntendeerde effecten en spontane orde prominent figureren. 'Markt' is de institutionele ordening bij uitstek van de laatste traditie, terwijl etatistisch interventionisme het instrument *par excellence* van de eerste traditie is.

Door te benadrukken dat de rede niet eens en voor al gegeven is, maar begrepen moet worden als een evoluerende 'traditie' die geleerd wordt en uiteindelijk zelf op haar 'ware' redelijkheid kan worden getoetst (26), beoogt Hayek naar eigen zeggen geenszins een lofzang op 'Het Irrationele', 'De Wil', 'De Beslissing' of 'Het Esthetische';

"Hoewel ik het aanmatigend beroep op de rede door socialisten bestrijd, moet mijn argument niet worden misverstaan als zou zij gericht zijn tegen een juist gebruik van de rede. Onder een juist gebruik versta ik een rationaliteit die haar eigen beperkingen kent en die de implicaties onderkent van het verbluffende biologische en economische feit, zelf een produkt van de rede, dat de orde die zonder ontwerp ontstaat de effecten van menselijke planning verre kan overschrijden." (27)

Van deze succesvolle poging om te laveren tussen a-historisch rationalisme enerzijds en relativistisch perspectivisme anderzijds blijft echter weinig heel wanneer

het gaat om de institutionele inrichting die daaruit zou moeten voortvloeien. Als de kentheoretische inzichtelijkheid, transparantie en neutraliteit van het 'rationalistisch constructivisme' inderdaad berust op een theologische erfenis, en het positivistisch kennisideaal inderdaad node vervangen dient te worden door een meer evolutionaire, systeemtheoretische of cybernetische opvatting ervan, dan valt lastig in te zien hoe Hayek zelf met enige zekerheid kan stellen dat ondeelbare eigendomsrechten, 'vrije' markten, de *Rule of Law*, tezamen met een nachtwakersstaat, de beste garanties zijn voor die individuele vrijheidsrechten die actoren de experimenteeruimte laten die het evolutionair proces vereist. De vraag is kortom waarom Hayeks pleidooi voor diversiteit zich niet tevens uitstrekt tot de institutionele parameters waarbinnen deze individuele experimenten zich moeten afspelen. Zeker wanneer daarnaast het overvloedige empirische bewijsmateriaal wordt gelegd, dat leert dat bestaande bezits- en inkomensverdelingen juist verregaande ongelijkheden in experimenteer mogelijkheden met zich meebrengen.

Mijns inziens is dit te wijten aan het te dichotome institutionele model dat Hayek aan zijn eerdere uiteenzettingen met walrasiaanse legitimaties voor socialistische planning heeft overgehouden. *Tertium non datur*, de wet van de uitgesloten derde. Iets is rechts of links, wit of zwart, waar of vals, man of vrouw, markt of plan, rationeel of irrationeel. Hoewel de laatste decennia een steeds groter aantal van deze funderende dichotomieën door meer graduele benaderingen is vervangen, is de dominantie binnen de politieke filosofie van de structurende tegenstelling tussen markt en staat vooralsnog zo goed als intact. Of het nu gaat om de libertaire nachtwakersstaat van Hayek, James Buchanan of Robert Nozick, om de keynesiaanse interventiestaat of de meer opgetuigde variant ervan, de sociaal-democratische verzorgingsstaat, om de mercantilistische ontwikkelingsstaat of om het ultieme schrikbeeld van het Oosteuropese staatsocialisme - steeds betreft het een theoretisch model van de verhouding tussen staat en markt dat is gestoeld op een tamelijk groffe kwantitatieve dichotomie. (28)

Slot

In mijn optiek is Hayeks institutionele programma dus eerder het produkt van een implausibele, want te abstracte en te groffe, vooral kwantitatieve dichotomie, dan dat het logisch, via zuiver deductieve stappen uit zijn kentheoretische premissen volgt. Hayeks derde fase sluit kortom *niet* naadloos aan op de eerste twee. Dat kan echter pas geconstateerd worden wanneer de stilzwijgende aanname dat het van tweeën een is - waar staat is kan markt (lees: individuele vrijheid) niet zijn en waar markt is, is staat (lees: dwang) niet - wordt verruild voor een complexere typologie van menselijke interactiemodi en hun onderlinge verenigbaarheid. Vergeleken met het veel complexere, maar ook veel rijkere institutionele pallet van het *New institutionalism* binnen de sociale wetenschappen, verschijnt Hayeks institutionele programma als een (bepalend gebleken) overblijfsel van het vroege, uiterst abstracte en zeer theoretische 'calculatie-debat' dat het begin van zijn lange wetenschappelijke loopbaan inluidde.

Staat en 'maakbaarheid' worden door Hayek net zo absoluut genomen als hun respectievelijke tegenpolen markt en 'spontane orde'. Daarmee heeft Hayek het

zich te gemakkelijk gemaakt. ‘Markt’ en ‘maakbaarheid’ staan namelijk slechts dan haaks op elkaar wanneer onder ‘maakbaarheid’ extreme vormen van technocratische planning en sturing worden verstaan en wanneer de markt tot ‘natuurlijke’ of spontane orde wordt uitgeroepen. Bezondigt men zich niet aan dit soort verabsoluteringen en ‘naturalisering’ dan wordt ‘maakbaarheid’ min of meer synoniem aan ‘politiek’ in inclusieve zin, namelijk als term die iedere situatie aanduidt waar meerdere belangen tegen elkaar moeten worden afgewogen en de actoren onder tijd-, kennis- en schaarstebeperkingen staan. En ‘markt’ is in dat geval niets meer dan een verzamelterm voor dat geheel van geïnstitutionaliseerde regels (eigendomsrechten, ontslagregelingen, belastingswetgeving, aansprakelijkheidsclausules, et cetera) die bepalen welke vorm de interactiemodus van vrijwillige ruil empirisch kan aannemen. In die zin is de markt zelf onderwerp van politieke besluitvorming (en deliberatie), en dus ‘maakbaar’.

Met zijn verabsoluteringen heeft Hayek het niet alleen zichzelf, maar tevens zijn tegenstanders gemakkelijk gemaakt. Zoals ik in het bovenstaande heb betoogd, stroken epistemologische premissen en institutionele conclusies niet met elkaar. Dit opent de deur voor het zoeken naar alternatieve institutionele ontwerpen, gebaseerd op vergelijkend empirisch institutioneel onderzoek, die beter dan Hayeks onacceptabele institutionele verabsoluteringen en ‘naturalisering’ aansluiten bij het contextuele en gesitueerde karakter van een groot deel van onze kennis en vaardigheden. Uit Hayeks (terechte) kentheoretische relativisering van overspannen rationaliteitsconcepties, die buiten de viscositeit en complexiteit van onze sociale werkelijkheid rekenen, volgt geenszins het failliet van iedere maakbaarheidspretentie, zoals Hayek door te laveren tussen rationalistisch constructivisme enerzijds en ‘sociaal constructivisme’ anderzijds indirect ook zelf onderkent. De ‘juiste’ aanwending van de rede die hij voorstaat, impliceert na bovenstaande kritiek slechts een (andere) institutionele vormgeving die meer recht doet aan het onontkoombare inzicht in de principiële beperktheid van onze kennis en het onherroepelijke karakter van onze beslissingen.

Noten

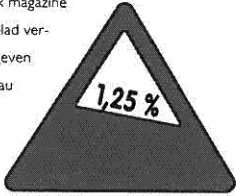
- 1 *Report on social insurance and allied services*, p. 6. Citaat overgenomen uit R. Cockett, *Thinking the unthinkable. Think-tanks and the economic counter-revolution*. Fontana Press, London 1995, p. 59.
- 2 In 1960 zou Hayek over het Beveridge-plan schrijven: ‘Instead of the “five giants” which the welfare state of the Beveridge report was designed to combat, we are now raising new giants which may well prove even greater enemies of a decent way of life. Though we may have speeded up a little the conquest of want, disease, ignorance, squalor, and idleness, we may in the future do worse even in that struggle when the chief dangers will come from inflation, paralyzing taxation, coercive labor unions, an ever increasing dominance of government in education, and a social service bureaucracy with far-reaching arbitrary powers [...]’ F. Hayek, *The constitution of liberty*. Routledge, Londen 1960, p. 305.
- 3 Hoe kleiner de (rol van de) overheid, hoe minder er te verdelen valt en hoe geringer dus de rol van belangengroeperingen in het politieke bedrijf zal zijn, zo luidt de traditionele bijbehorende libertaire redenering.
- 4 De gedachte is hier dat *niches* in markten, innovatiemogelijkheden en dergelijke alleen kunnen worden ontdekt door ‘vrije’ individuen die in staat zijn, ongehinderd door derden, hun speci-

- fieke vaardigheden, know-how en lokaal gesitueerde kennis productief aan te wenden.
- 5 In Hayeks terminologie: de *Rule of law* - meta-juridische regels die eisen dat overheidsstatuten en wetten prospectief, algemeen, abstract en formeel zijn - gecombineerd met vrij overdraagbare, ondeelbare eigendomsrechten.
 - 6 Bijvoorbeeld: D. Bloor, *Knowledge and social imagery*. Routledge & Kegan Paul, London 1976; K. Knorr-Cetina, *The manufacture of knowledge. An essay on the constructivist and contextual nature of science*. Pergamon Press, Oxford 1981; B. Latour, *Science in action. How to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes, Open University Press, 1987; *The pasteurization of France*. Harvard University Press, Harvard 1988; S. Schaffer en S. Shapin, *Leviathan and the air-pump. Hobbes, Boyle, and the experimental life*. Princeton University Press, Princeton 1985; S. Shapin, *A social history of truth. Civility and science in seventeenth-century England*. The University of Chicago Press, Chicago/London 1994.
 - 7 Zie W. Kymlicka, *Contemporary political philosophy. An introduction*. Oxford University Press, Oxford 1990, voor een helder overzicht.
 - 8 Zie voor informatieve overzichten en verwijzingen M. Granovetter & R. Swedberg, 'Introduction' in: Granovetter & Swedberg (red.), *The sociology of economic life*. Westview Press, Boulder/San Francisco/Oxford 1992, pp. 1-26; G. Hodgson, *Economics and institutions. A manifesto for a modern institutional economics*. Polity Press, Oxford 1988; 'The return of institutional economics' in: N. Smelser & Swedberg (red.), *Handbook of economic sociology*. Princeton University Press, Princeton 1994, pp. 58-76; J. March & J. Olsen, 'The new institutionalism. Organizational factors in political life' in: *The American Political Science Review*, 1984, pp. 734-749; W. Samuels, 'The present state of institutional economics' in: *Cambridge Journal of Economics*, 1985, 19, pp. 569-590; Smelser & Swedberg, 'The sociological perspective on the economy' in: Smelser & Swedberg, a.w., pp. 3-26; P. Steiner, 'Economic sociology: a historical perspective' in: *The European Journal of the History of Economic Thought*, 1995, 1, 175-195; Swedberg, 'Economic sociology: past and present' in: *Current Sociology*, 1987, 1, pp. 1-221; *Economics and sociology. On redefining their boundaries*. Princeton University Press, Princeton 1990; zie ook themanummer van *Beleid & Maatschappij*, 1994, 5.
 - 9 De secundaire literatuur hierover is overvloedig, zeker over de tweede etappe van het debat. Een informatief, doch beknopt overzicht, uitmondend in een interessant pleidooi voor economische democratie is R. Blackburn, 'Fin de siècle: socialism after the crash' in: *New Left Review* 185, pp. 5-66. Zie ook D. Lavoie, *Rivalry and central planning*. Cambridge University Press, Cambridge 1985.
 - 10 Hayek, *Collectivist economic planning*. Routledge & Kegan Paul, London 1935.
 - 11 Hayek, 'Socialist calculation II: The competitive "solution"' in: Hayek, *Individualism and economic order*. Routledge & Kegan Paul, London 1949, pp. 81-208.
 - 12 Hayek, *The road to serfdom*. Routledge & Kegan Paul, London 1944; *The constitution of liberty*. Routledge & Kegan Paul, London 1960; *Law, legislation and liberty 3 vol.* Routledge, London 1982; *The fatal conceit. The errors of socialism*. Routledge, London 1988.
 - 13 Ik doel hier op een transitieve ($A > B$, $B > C$, dan $A > C$) ordening van collectieve, d.w.z. geaggregeerde *individuele* preferenties.
 - 14 Hayek, *The road to serfdom*. a.w., pp. 42-43. De eerste formulering dateert uit 1935, a.w., pp. 16-17.
 - 15 Het debat was door Von Mises in de jaren twintig aangezwengeld met de stelling dat de vereiste calculaties principieel onoplosbaar zouden zijn. In de eerste fase van het debat hing ook Hayek dit principiële argument aan. Pas gedurende de tweede fase, nadat Lange et al. hadden aangetoond dat de vereiste calculaties wel degelijk oplosbaar waren, verschuof de nadruk van Hayeks anti-planningsargument in de richting van praktische onuitvoerbaarheid. Zie W. Keizer, 'Hayek's critique of socialism' in: Birner, J & R. van Zijp, *Hayek, co-ordination and evolution*. Routledge, London 1994, pp. 207-231, hier pp. 212-214.
 - 16 Zie E. Engelen, *De mythe van de markt. Waarheid en leugen in de economie*. Het Spinhuis, Amsterdam 1995, hoofdstuk 2 voor een nadere karakterisering.
 - 17 Hayek, 'Economics and knowledge' in: *Economica*, februari 1937, pp. 33-54, hier p. 45.
 - 18 Hayek, *Individualism and economic order*. a.w., p. 96.
 - 19 Hayek, a.w., p. 56.
 - 20 Hayek, a.w., p. 23.
 - 21 Idem, p. 24.
 - 22 Idem.
 - 23 Een inzicht dat Hayek heeft ontleend aan het wetenschapsfilosofische en kentheoretische werk

- van Michael Polanyi. M. Polanyi, *Personal knowledge*. London, Routledge & Kegan Paul 1958; Knowing and being. University of Chicago Press, Chicago 1969.
- 24 Hayek, a.w., p. 26.
- 25 Keizer, a.w., p. 214; I. Kirzner, 'The economic calculation debate: lessons for austrians' in: *The Review of Austrian Economics* 1988, pp. 1-18.
- 26 'Net als andere tradities is de traditie van de rede aangeleerd, niet aangeboren. Ook zij bevindt zich ergens tussen instinct en redelijkheid; en de vraag naar haar ware redelijkheid en naar de waarheidswaarde van deze zelfgeproclameerde traditie van rede en waarheid dient zelf onderwerp te zijn van scrupuleus onderzoek.' Hayek, *The fatal conceit*. a.w., p. 54.
- 27 Idem, p. 8.
- 28 Typologie afkomstig van F. Block, 'The state and the economy' in: Smelser & Swedberg, a.w., pp. 691-710. Zie ook G. Esping-Andersen, 'Welfare states and the economy' in: Idem, pp. 711-732.

Neem de Hellingproef

De Helling is een onafhankelijk politiek magazine met een progressieve signatuur. Het blad verschijnt viermaal per jaar en wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. Elk nummer telt 48 pagina's. Een jaarabonnement kost f. 39,50.

Bestel een proefnummer, bel of schrijf!

de Helling Postbus 700 1000 AS Amsterdam 020 - 620 22 12